

Zagrebačka Židovka Heda Stern u lovu na Pavelića

JURE KRIŠTO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju dokumenata iz američkih arhiva odnedavno dostupnih javnosti, autor analizira nastojanja Zagrepčanke židovskog podrijetla Hede Stern u lociranju Ante Pavelića. Te njezine aktivnosti do sada nisu bile isticane. Autor zaključuje da, usprkos dobrim preduvjetima, ni ona nije uspijevala doći do pouzdanih podataka.

Ključne riječi: Heda Stern, Ante Pavelić, špijunaža, Saveznici, ustaše, izbjeglički logori, komunisti, izručenja, Jugoslavija.

Otkako je nekoliko dokumenata o špijunskim aktivnostima američkih obavještajaca neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata počelo izlaziti na svjetlo dana, u Hrvatskoj je ta građa proizvela nekoliko novinskih članaka i intervjuja, manje-više senzacionalističke naravi.¹ Novinarsku maštu nadražila je mogućnost da se dozna nešto više o skrivanju poglavnika Ante Pavelića i onima koji su mu u tome pomagali. Pritom valja upozoriti na to da su domaći novinari skloni prihvaćanju navoda u dokumentima kao dokaza,² dok je, primjerice, Guy Walters skeptičniji, svjestan da se u izvještajima obavještajaca može naći obilje dezinformacija i neistina. Zanimljivo je da je domaćim znatiželjnicima u tim dokumentima promaklo nešto što bi uistinu moglo biti zanimljivo hrvatskoj javnosti, a to je da je Zagrepčanka Heda Stern sudjelovala u traženju Pavelića i njegovih skloništa. Stoga ću prikazati njezina nastojanja kako su predstavljena u nekoliko dokumenata iz spomenute građe. Uvjeren

¹ Davor IVANKOVIĆ, Zdravko MILINOVIĆ, "Zapadu je trebala Pavelićeva špijunska mreža u Jugoslaviji", intervju s povjesničarom, profesorom na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Tvrtkom Jakovinom, *Večernji list*, 10. ožujka 2009.; Davor MANDIĆ, "Pavelića su štitili Saveznici", intervju s Guyom Waltersom, autorom knjige *Lov na zločince*, *Novi list*, 14. studenoga 2009.

² Na upit novinara "Jeste li se u svojim istraživanjima susreli s podacima da su Pavelića nadzirali Saveznici?", Jakovina odgovara: "Jesam, kako da ne. Za Pavelićev boravak u kućama na prostoru Vatikana znale su i američke i britanske obavještajne službe te su razmišljale trebaju li ga uhiti, što su trebali učiniti talijanski karabinjeri jer bi to bilo najmanje opasno za britanske i američke interese. Točno su znali u kojoj se sobi nalazi i kako izgleda ulaz u kuću s druge strane Tibera. O tome ne trebamo više dvojiti". D. IVANKOVIĆ, Z. MILINOVIĆ, "Zapadu je trebala Pavelićeva špijunska mreža u Jugoslaviji".

sam da skretanje pozornosti na njezine aktivnosti i na aktivnosti njezina partnera može pridonijeti osvjetljavanju pitanja gdje se i kako Pavelić skrivao nakon bijega iz zemlje i napuštanja hrvatske vojske,³ te još važnijega pitanja o mogućoj ulozi savezničkih službi u njegovu skrivanju. Sigurno je, međutim, da i ovi dokumenti pokazuju kako je navodna uloga pojedinaca i institucija iz Katoličke crkve samo neutemeljena pretpostavka tajnih agenata koji su svojim pretpostavljenima morali pokazati korisnost svoga posla.

Sretna je podudarnost da je Pavelićeva kći Višnja nedavno odlučila ponuditi svoju verziju istine o tome kako se njezin otac skrivao u Austriji i Italiji i kako je pobjegao u Argentinu. Ona je željela raspršiti razne, po njezinu mišljenju neutemeljene teorije i opovrgnuti prisvajanje zasluga za to nekih istaknutih osoba u emigraciji, u čemu je pokazala dosta gnjeva, predrasuda i neutemeljenih optužaba.⁴ U popratnim bilješkama nastojim usporediti podatke Višnje Pavelić s onima koji se nude u špijunskim izvještajima Hede Stern.

Ustaška uznica i saveznička službenica

Heda Stern bila je zagrebačka Židovka, supruga bogatoga industrijalca Žige koji je deset dana nakon ulaska Nijemaca u Zagreb počinio samoubojstvo.⁵ Heda je imala kći Renatu Neumann, koja se razboljela, ali njezina kasnija sudbina nije poznata.⁶ Za Hedu je povjesničar Ivo Goldstein konstatirao da je "preživjela rat".⁷ Ova jednostavna tvrdnja mogla bi sugerirati da se Heda ni po čemu nije isticala. To bi bio pogrešan dojam, jer je Heda Stern od 12. listopada 1944. bila zaposlenica Ureda za javnu sigurnost Savezničke vojne uprave u Italiji, dok se nakon završetka rata uključila u tajnu operaciju hvatanja poglavnika Antu Pavelića. Još je jedna pojedinost važna. Heda je, zajedno sa svojom kćeri, u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) bila u zatvoru, ali su iz njega oslobođene.⁸ Iz hrvatskih izvora ne znamo zašto su ih ustaške vlasti zatvorile, iako su mogle biti zatvorene i zbog same činjenice što su bile Židovke, niti jesu li bile u zatvoru ili u logoru te zašto su i kada puštene na slobodu. Takve bi

³ Takva svjedočanstva upotpunjuju ono koje je, primjerice, dala Pavelićeva kći Višnja. Vidi Višnja PAVELIĆ, "Krunoslav Draganović mog oca je namjeravao izručiti Titu!", *Stekliš*, br. 7 (1), prosinac 2008.

⁴ V. PAVELIĆ, "Krunoslav Draganović mog oca je namjeravao izručiti Titu!"

⁵ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Marion H. Scott, Deputy Regional Public Safety Officer, Allied Military Government, Emilia Region, 25 July 1945. (dalje: Marion H. Scott, 25. srpnja 1945.)

⁶ Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 535., tvrdi da je kći "tijekom rata stradala". To zapravo nije točno, jer je iz dokumenta navedenog u prethodnoj bilješci jasno da je Heda u Italiju došla s kćerkom. Iz jednog drugog Scottova izvještaja (Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, <http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/pavelic/ap0...>) proizlazi da je bolovala od tuberkuloze i liječila se u sanatoriju u Trstu ili drugdje u Italiji. Ne zna se, međutim, njezina daljnja sudbina.

⁷ I. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 535.

⁸ *Isto*.

nam informacije pomogle oko određivanja Hedinih političkih opredjeljenja i vremena odlaska u Italiju.

Na sreću, i tu nam pomaže izvještaj Mariona H. Scotta, zamjenika načelnika Regionalne javne sigurnosti pri Savezničkoj vojnoj upravi od 25. srpnja 1945., u kojem stoji da je Heda bila “u koncentracijskom logoru”.⁹ Ne zna se u kojem logoru, ali to je vjerojatno bio Jasenovac, jer nije bilo neobično da iz njega pojedinci budu oslobođeni. Iz istoga izvještaja također saznajemo da je gđa Stern s kćerkom¹⁰ došla u Italiju nakon što je “dvije godine” živjela u NDH, što znači da je to moglo biti sredinom 1943. i vjerojatno u svibnju te godine, u vrijeme kada je njemački Gestapo krenuo u novo sabiranje hrvatskih Židova koje je trebalo uputiti u njemačke koncentracijske logore.¹¹ Goldstein citira dokument iz Hrvatskog državnog arhiva kako su se njemački obavještajci bojali da bi Heda i njezina kći mogle “uskoro napustiti Zagreb”, a da su ustaške službe javile da ih “do sada nisu mogli pronaći”.¹² Goldstein u vezi s ovime zaključuje “da je ovaj put njemačko zauzimanje barem djelomično polučilo uspjeh”.¹³ Nejasno je na kakvo “njemačko zauzimanje” Goldstein aludira, jer o nikakvom njemačkom zauzimanju nije bilo riječi. Naprotiv, moguće je da su “ustaške službe” ignorirale njemačke zahtjeve i pomogle Hedi i njezinoj kćeri da pobjegnu. To je uvjerljiva pretpostavka i zbog činjenice da je Heda imala mnogo prijatelja među vodećim ljudima u NDH, što će joj poslije olakšati obavještajni rad za Amerikance.

Stvaranje ozračja za progon ustaških dužnosnika

Nakon što su Saveznici u svibnju 1945. ovladali Europom, došlo je do migracija različitih skupina stanovništva velikih razmjera.¹⁴ Među dijelovima narodâ koji su bili prisiljeni tražili smještaj izvan svoje zemlje bili su i Hrvati. Ne bi se smjelo previdjeti da su prisilna iseljavanja ili bijeg stanovništva bili gotovo isključivo povezani sa strahom od komunističkih progona. Naime, masovni pokreti stanovništva uslijedili su iz onih dijelova Europe koji su došli pod vlast Sovjetskog Saveza i njegovih satelitskih komunističkih pokreta, ili s onih po-

⁹ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 1., br. 2., stoji da je u logoru bila “tri godine”. U br. 1. rečeno je da je Heda živjela u NDH dvije godine, što znači da je i u logoru mogla biti najviše dvije godine.

¹⁰ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 1., precizira da je kći bila “polu-Židovka”.

¹¹ Opširnije o tome vidi Jure KRIŠTO, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2001., 306.–313.

¹² I. GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, 535.

¹³ *Isto*.

¹⁴ O nekim vidovima tog problema vidi Pertti AHONEN [and collaborators], *People on the Move. Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath*, Berg, Oxford-New York. U navedenom djelu prikazani su rezultati programa “Okupacija u Europi: Posljedice vladavine nacional-socijalizma i fašizma”, koji je sponzorirala European Science Foundation.

dručja na kojima je prijetila opasnost skorog dolaska pod vlast komunista.¹⁵ Tako je bilo i s Hrvatima. Ogroman broj hrvatskih vojnika i civila bježio je prema Zapadu, iz straha pred komunistima i u nadi da će ih savezničke snage primiti i zaštititi. Nade su bile neutemeljene, jer su se Saveznici još 1. studenoga 1943. na konferenciji u Moskvi dogovorili da će se zarobljeni vojnici neprijateljskih vojski izručiti onim saveznicima koji su se protiv njih borili. Na tom su tragu bili i zaključci konferencija koje su održane na Jalti od 4. do 11. veljače 1945. i u Potsdamu od 17. do 25. srpnja i od 28. srpnja do 2. kolovoza 1945.¹⁶

Iz dijelova Austrije koji su bili pod kontrolom britanske vojske veliki broj ne samo pripadnika Oružanih snaga NDH, nego i hrvatskih civila, na prijevartu je vraćen Titovim partizanima. Njihova je sudbina poznata, a njihove se masovne grobnice pronalaze i do današnjih dana.¹⁷ Oni koji se nisu predali britanskim snagama ili su naknadno pobjegli, završili su uglavnom u izbjegličkim logorima raspršenima od Austrije do Italije.¹⁸ Istu sudbinu, dakako, dijelili su i oni koji su čekali rješenje svoga položaja. Poglavnik Ante Pavelić, njegovi najuži suradnici i visoki ustaški dužnosnici imali su dovoljno novčanih sredstava i veza da ne završe u logorima, nego su se skrivali na drugi način. No svima je situacija bila pogoršana time što je jugoslavenska komunistička vlast, osobito tajna policija Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna), vršila jake pritiske na Saveznike da im se izruče "ratni zločinci".¹⁹ Oznini agenti slobodno su se

¹⁵ Andrija LUKINOVIĆ, "Bratovština Sv. Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama", *Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice*, priredio Jure BOGDAN, *Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe 5*, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Glas koncila, Rim, Zagreb 2001., 771.-839.

¹⁶ Berislav JANDRIĆ, "Prijeperi saveznika oko zahtjeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih za ratne zločine iz savezničkih izbjegličkih logora u Italiji 1945. - 1947.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb 2006., 373.-716.

¹⁷ Navodim samo neka djela o tom problemu: Jerome JAREB, Ivo OMRČANIN, "The end of the Croatian Army at Bleiburg Austria in May 1945 according to English Military Documents", *Journal of Croatian Studies*, Vol. XVIIIIXIX (1977.-1978.); Nikolai TOLSTOY, *The Minister and the Massacres*, Century Hutchinson Ltd, London 1986.; *Bleiburg: Otvoreni dossier*, uredio Marko GRČIĆ, "Start", Zagreb, bez godine izdanja; *50 godina Bleiburga*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1995.; *Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945.-1995.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1995.; *Bleiburg 1945.-1995., Međunarodni znanstveni skup, Zagreb, 12.-13. V. 1995.*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1995.; Miljenko PERIĆ, *1945 - 1995. Bleiburg. Svjedočanstvo*, Zagreb 1995.; *Povlačenje 1945. Krivci i žrtve. Svjedočanstva o propasti NDH*, ZIB Mladost - OMEGA, Zagreb 2000.; Martina GRAHEK RAVANČIĆ, "Izručenje zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb 2007., 531.-550.; *Ista*, "Izručenja i sudbine zarobljenika smještenih u savezničkim logorima u svibnju 1945.", *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2, Zagreb 2009., 391.-416.

¹⁸ Najvažniji izbjeglički logori u Austriji, Italiji i Njemačkoj nabrojani su u Berislav JANDRIĆ, "Saveznički izbjeglički logori. Počeci otpora hrvatske političke emigracije komunističkom režimu u domovini (logor Fermo)", 1945. - *Razdjelnica hrvatske povijesti, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2005.*, Zagreb 2006., 305.-322.

¹⁹ B. JANDRIĆ, "Saveznički izbjeglički logori", bilj. 25, tvrdi, pozivajući se na Arhiv sekretarijata Ministarstva inostranih poslova FNRJ, Pravno odeljenje, 316 - 8. 12. 1945., 373 - 15. 2. 1946., 426- 21. 3. 1946., 458 - 4. 6. 1946., kut. 42. i Državnu komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, XXXV/3, str. 4., kut. 42., da je jugoslavenska vlada zahtijevala od Savezničke

kretali prostorima koje su nadzirali Britanci i Amerikanci, tražeći “ratne zločince”, koje su zatim ubijali.²⁰ Drugi su dopremljeni u Jugoslaviju, gdje su, pred “narodnim sudovima”, gotovo uvijek bili osuđeni na smrtne kazne.²¹ Uskoro su Britanci i Amerikanci poduzeli mjere pronalaženja, uhićenja i izručenja “ratnih zločinaca” jugoslavenskim komunistima ne samo u Austriji, nego i u drugim dijelovima gdje su se sklonili hrvatski ljudi, napose u Italiji.²² Nevjerojatna je povijesna ironija da je član Specijalne britanske misije za provjeru (British Special Screening Mission) u Italiji bio vojnik Stephen Clissold, britanski časnik za vezu kod Josipa Broza Tita u vrijeme rata,²³ a predsjednik Komisije za ratne zločine pukovnik Fitzroy MacLean, također časnik za vezu kod Tita.²⁴ Obojica britanskih časnika bili su simpatizeri komunista. Frustracija hrvatskih izbjeglica bila je tim veća što saveznici nisu bili zainteresirani za progon deklariranih talijanskih fašista, poput novinara Virginija Gayde, Giovanija Ansaldo, Ezia Maria Graya i pisca Erwina Kolbenhevera.²⁵ Sve ovo stvaralo je, uz napore za fizičko preživljavanje, nesnosno ozračje opasnosti od uhiće-

komisije istragu za zločine nad 100 000 jugoslavenskih građana koji su bili smješteni u više desetaka savezničkih izbjegličkih logora, a žurno izručenje 1 573 “zločinaca”. Vidi također B. JAN-DRIĆ, “Prijeponi saveznika oko zahtijeva Jugoslavije za izručenjem osumnjičenih”, 457.-498.

²⁰ U Trstu su ubili poznatog zagrebačkog odvjetnika i predsjednika Orlova Ivu Protulipca; izvršitelj je bio Gino Benčić sa Sušaka, koji je imao 21 godinu. Vidi “Hrvati u inozemstvu žrtve državnog terora SFRJ poslije 1945. godine”, *Slobodna Dalmacija*, Podlistak, nastavak 3, 17. kolovoza 2000., <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20000817/podlistak.htm>. Posmrtni ostatci I. Protulipca preneseni su 25. lipnja 1993. u Zagreb i pohranjeni na groblju Mirogoj, u nekadašnjoj grobnici bl. Ivana Merza. Vidi http://www.ivanmerz.hr/glasilo/1994/1994-Protulipac_u_domovini.htm.

²¹ Najpoznatija je skupina od oko 130 članova vlade NDH i drugih dužnosnika koju je britanska vojna policija iz Austrije izručila Jugoslaviji u svibnju 1945. Vidi Jere JAREB, “Sudbina posljednje hrvatske vlade i hrvatskih ministara iz Drugoga svjetskog rata (Prilog za studiju o hrvatskoj državnoj vladi)”, *Hrvatska revija*, god. XXVIII, sv. 2 (110), München-Barcelona, lipanj 1978., 220.-221.; Mate RUPIC i Zdravko DIZDAR “Izjave zarobljenih i izručenih dužnosnika NDH i drugih pojedinaca o povlačenju hrvatske vojske i civila prema Austriji”, *Spomenica Bleiburg 1945. - 1995.*, ur. Mirko VALENTIĆ, Zagreb 1995., 93.-94.; Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, “Vrijeme političke represije: ‘veliki sudski procesi’ u Hrvatskoj 1945.-1948.”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb 1993., 1.-23.

²² I. LENDIĆ, *Božji kotači. Otvoreno pismo msgru. Augustinu Juretiću*, prir. J. Matanić, Split 2001., 19.; A. LUKINOVIĆ, “Bratovština Sv. Jeronima”, 771.-841.

²³ Mark AARONS, John LOFTUS, *Unholy Trinity. How the Vatican's Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets*, New York, 1991., 108.-109. Clissold je oženio Srpkinja. Clissoldova osobna arhiva dostupna je na: <http://www.bodley.ox.ac.uk/dept/scwmss/wmss/online/modern/clissold/clissold.html>

²⁴ U povodu njegove smrti u 85. godini, *The New York Times* piše: “During World War II he parachuted into Yugoslavia while it was occupied by the Germans. He went on to work with Tito and he has been widely credited with a substantial role in Winston Churchill's decision, during the war, to back Tito instead of a rival partisan leader in Yugoslavia”, <http://www.nytimes.com/1996/06/18/world/fitzroy-maclean-war-hero-and-author-is-dead-at-85.html?pagewanted=1>, pristup ostvaren 31. prosinca 2009.

²⁵ I. LENDIĆ, *Božji kotači*, 17.-19. Također vidi Spiridion (Dušan ŽANKO), “Nevin u ‘Regina Elena’”, *Novi Život*, Zagreb 1967.

nja i izručenja komunistima, što je značilo odlazak u sigurnu smrt.²⁶ Ne treba zanemariti ni prethodne političke podjele među hrvatskim izbjeglicama, koje su nerijetko vodile do međusobnih prokazivanja. Kako su pripadnici Hrvatske seljačke stranke bili neprijateljski raspoloženi prema ustašama, neki njezini visoki dužnosnici nisu zazirali od prokazivanja nekih istaknutijih ustaša.²⁷

Među “zločincima” koje su Britanci i Amerikanci izručili Jugoslaviji bio je i znatan broj hrvatskih novinara, književnika, državnih službenika i svećenika koji nisu imali nikakve veze s ratnim zločinima.²⁸ Iz razumljivih razloga, posebno mjesto u naporima raznih savezničkih službi zauzimao je Ante Pavelić i viši ustaški dužnosnici u NDH. Kako Pavelić i neki visoki ustaški dužnosnici nisu bili uhićeni, nicali su, posebno u hrvatskoj emigraciji, razne teorije koje su objašnjavale taj slučaj, a danas znamo da ni savezničke službe nisu imale mnogo bolje dokaze o njihovim skrovištima, pa su nasjedale različitim glasinama i neprovjerenim podacima.

Heda Stern u potrazi za Pavelićem i ustašama

Nije mi poznato koje je poslove Heda Stern obavljala u Uredu za javnu sigurnost Savezničke vojne uprave u Italiji prije nego što se uključila u potragu za Antom Pavelićem, utemeljiteljem i vođom ustaškog pokreta i poglavnikom NDH. Ipak, nije isključeno da je u toj službi bila zaposlena upravo za tu posebnu zadaću. Na toj se zadaći pridružila satniku Marionu H. Scottu, zamjeniku voditelja Regionalne javne sigurnosti pri Savezničkoj vojnoj upravi za područ-

²⁶ O životu u iseljeničkim logorima, vidi, primjerice: A. LUKINOVIĆ, “Bratovština Sv. Jeronima”; Vicko KAPITANOVIĆ, “Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeničtvo”, <http://public.carnet.hr/ofm/st/biobibl/balic/iseljenistvo.pdf>; s neznatnim preinakama objavljeno u: Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljeničtvo. *Aktualnost predaje*, Zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa prigodom 100 obljetnice rođenja fra Karla Balića, Split, 6. XI. 1999., Makarska 2003., 265.-308.; Anka RUKAVINA, “Iz hrvatske izbjegličke kronike: otmica zatvorenika iz engleske tamnice ‘Regina Elena’ u Rimu”, *Politički zatvorenik*, od br. 203 (veljača 2009.) do br. 208/209, (srpanj/kolovoz 2009.); Karlo MIRTH, *Život u emigraciji*, Matica Hrvatska, Zagreb 2003.; Carmen VERLICHAK, *Los Croatas de la Argentina*, Krivodol Press, Buenos Aires, 2005.

²⁷ I. LENDIĆ, *Božji kotači*. S druge strane, “obične” hrvatske izbjeglice u Rimu prezirali su ponašanje nekih vođa HSS-a, poput Ante Budimirovića, koji je otvorio Zagrebačku menzu (kuhinju mu je iznajmio Zavod sv. Jeronima), a koja je pripremala obroke uz naplatu. Ernest Bauer o tome piše: “Budimirovićev je obrok [u njegovoj menzi] bio obilniji i slasniji, ali njega je trebalo plaćati, ne mnogo, ali neki nisu imali ni ono malo, pa su ovisili o samovolji i raspoloženju gazde Budimirovića”. Ernest BAUER, *Život je kratak san*, Barcelona, München 1986., 305. Bratovština sv. Jeronima nije toj menzi dala financijsku potporu, jer je upućivala one koji nisu mogli plaćati obrok u Papinsku menzu, gdje se obrok dijelio bez naknade. Godine 1949. Budimirović je otvorio svojim novcem centar International Refugee Organization (IRO) i u njemu držao na stanu izbjeglice; toj je Budimirovićevoj ustanovi Bratovština sv. Jeronima pomogla novčano, A. LUKINOVIĆ, *Bratovština Sv. Jeronima*, 821., 835.

²⁸ Vidi, primjerice, Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, priredio Trpimir MACAN, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1996.; Jure KRIŠTO, “Postupak komunisti prema vjerskim službenicima, osobito pripadnicima Katoličke crkve nakon rata”, *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti*, 231.–255. Vidi također nekoliko drugih priloga u tom zborniku.

je Emilia u Italiji, neposredno nakon što su prve hrvatske izbjeglice stigle u Italiju.

Bologna

Krajem lipnja 1945., izvještava satnik Scott, gđa Stern je preko svojih znanaica saznala da se u prolaznom izbjegličkom logoru u Bologni nalazi “nekoliko ustaša”. Kako bi provjerili taj podatak, Stern i Scott posjetili su jedan prolazni logor u Bologni, gdje je Stern prepoznala neke ustaše, koji su je “svi toplo pozdravili”.²⁹ Scott objašnjava da su se razlozi ove srdačnosti nalazili u tome što je Heda u Jugoslaviji bila poznata kao “blaga i otmjena žena”, te što su te izbjeglice čule da ona sada radi za “Američki Crveni križ”. Očekivano, mnogi su molili gđu Stern da prenese pisma njihovim bližnjima koji su se nalazili u raznim drugim logorima. Scott objašnjava da je gđa Stern bila uvjerena da će povjerenje hrvatskih izbjeglica biti korisno za cilj kojemu teži, odnosno lociranje odbjeglih ustaša, možda i Ante Pavelića (“Jugoslavenskog Hitlera”, kako se navodi) i njegovih suradnika.³⁰ Gđa Stern je već u tom prvom susretu sa sunarodnjacima doznala ponešto o Pavelićevu tjelesnom čuvaru, nekom Makaru.³¹

Više je nego zanimljiv Scottov komentar činjenice da su Saveznici te nesretnike propustili kao izbjeglice, jer su tako “izbjegli sudbinu koju su znali da ih čeka u rukama sovjetskih i Titovih snaga”. Pritom Scott ne skriva da te izbjeglice to nisu zaslužile.³² Time je satnik Scott dao jasno do znanja da mu je poznato kako Sovjeti i Tito postupaju s ratnim zarobljenicima koje im upućuju Saveznici. Treba također istaknuti da Scott priznaje da je među tim izbjeglicama bilo i “dobrih” Hrvata (podvučeno u izvorniku), osobito pripadnika Mačekova HSS-a, koji nisu bili ustaše, ali su pobjegli iz straha od Titova režima. Upravo je od njih gđa Stern dobila najkorisnije informacije o ustašama.³³

Rim

Podaci iz pisma jednoga hrvatskog logoraša, koje je on predao gđi Stern, nametnulo je potrebu odlaska u Rim. Naime, jedan je logoraš pisao svome kolegi u Rimu, za kojega je ona znala da je Pavelićev osobni prijatelj. Scott i Stern stigli su u Rim 4. srpnja 1945., gdje su obavili savjetovanja s nadležnim savezničkim tijelima te dobili upute o daljnjem postupanju. Ponovno su došli u Rim 7. srpnja 1945. i pripremili se za daljnje izvide, a gđa Stern je uspjela dobiti

²⁹ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 1., br. 3.

³⁰ *Isto.*

³¹ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 1.-2., br. 4. Riječ je o Viktoru Makaru, koji je poslije uspio izbjeci u Argentinu.

³² Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 2., br. 4.

³³ *Isto.*

najnovije fotografije Pavelića i njegove obitelji.³⁴ Gđa Stern stupila je u vezu s osobom kojoj je bilo upućeno pismo iz Bologne te mu u razgovoru kao usputno dala do znanja da bi htjela znati gdje se nalazi Ivica Frković, ministar [šuma i ruda] u Pavelićevoj vladi, koji je u vrijeme njezina odlaska iz Zagreba “zauzeo jednu od njezinih kuća”.³⁵ Hineći potrebu saznanja o nekim osobnim stvarima, nadala se da će uz Frkovića naći i druge ministre, a možda i samog Pavelića. Stern je dobila više od očekivanog. Sugovornik joj je rekao da se Frković, zajedno sa 63 ustaška politička zatvorenika, nalazi u savezničkom logoru Spittal an der Drau u Austriji. Među ostalima, tamo su bili [Džafer-beg] Kulenović, dr. [Vladimir] Židovec i ministar [unutarnjih poslova] [Andrija] Artuković. Sugovornik je gđi Stern također priopćio da se hrvatski svećenik prof. [Krunoslav] Draganović upravo vratio iz obilaska 22 izbjeglička logora u Austriji i sjevernoj Italiji te da bi sigurno rado s njom razgovarao o stanju u njima.³⁶

Kako je i taj sugovornik gđe Stern bio uvjeren da ona radi za “Američki Crveni križ”, saveznički službenici izradili su joj odijelo te organizacije, koje je nosila u kontaktima s Hrvatima. Time je zadobivala povjerenje sugovornika, koji su po njoj slali pisma prijateljima i rodbini, a ona su joj služila za dobivanje daljnjih korisnih podataka.³⁷

Gđa Stern se napokon sastala i s Draganovićem, koji joj je dao “mnogo pisama od hrvatskih ‘izbjeglica’ (većinom ustaša) u austrijskim logorima”.³⁸ Gđa Stern je ta pisma, dakako, proučila, a od Draganovića je dobila i preporuku za direktora Hrvatskog Crvenog križa u Salzburgu u Austriji.³⁹ Gđa Stern se upoznala i msgr. [Jurjem] Magjercem, rektorom Zavoda sv. Jeronima,⁴⁰ koji joj nije dao korisne informacije, ali se potužio da mu predstavnici jugoslavenskih komunističkih vlasti prijete da će nasilno ući u zavod jer sumnjaju da skriva tražene ustaše.⁴¹

Navečer 10. srpnja 1945. Scott i gđa Stern vratili su se u Bolognu i ustanovili da su mnogi s kojima je gđa Stern prije razgovarala prebačeni u logor Fermo. Ipak je u jednom drugom logoru locirala bivšega visokog ustaškog dužnosnika Ivana Oršanića s njegovom obitelji. Oršanić je bio razgovorljiv, ali je najviše govorio o nekim svojim idejama borbe protiv Titovih partizana.⁴²

³⁴ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 3., br. 7.

³⁵ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 2., br. 6.

³⁶ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 2.–3., br. 6. Teško je znati tko je bio sugovornik gđe Stern, ali je možda indikativno da franjevac provincije Presv. Otkupitelja fra Karlo Balić u svojim spisima spominje da je pomogao Židovki “Veri Stern”. Je li tu riječ o Hedi Stern, čije je ime Balić čuo kao “Vera” ili je stvarno riječ o nekoj drugoj gospođi ili gospođici Stern, teško je znati. Vidi Vicko KAPITANOVIĆ, Fra Karlo Balić i hrvatsko iseljništvo.

³⁷ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 3., br. 6.

³⁸ *Isto*. Draganović je gđi Stern predao i jedan izvještaj s molbom da se preda visokim savezničkim dužnosnicima, Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 6., br. 15.

³⁹ U dokumentu se ne navodi da je to bio vlč. Vilim Cecelja.

⁴⁰ Scott ne zna da to nije “Croat Convent”.

⁴¹ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 3., br. 6. Magjerec je, očito, tvrdio gospođi Stern, “osobi od povjerenja” da tih ustaša nema u Zavodu sv. Jeronima.

⁴² Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 3., br. 8.

“Hrvatski” izbjeglički logor Fermo

Predana svome zadatku, gđa Stern je 13. srpnja 1945. sa svojim pratiteљem stigla u logor Fermo.⁴³ Zapovjednik Ankonske skupine izbjegličkih logora (Ancona Group of Refugees' Camps), potpukovnik Andrews, ukorio ih je zbog dolaska bez prethodne najave, ali je zapovjednik logora, vojnik Carden, bio susretljiv. Gđa Stern je i u ovom logoru primila mnoštvo pisama od logoraša, s molbom da ih prosljedi njihovim prijateljima i rodbini. Nakon čitanja ovih pisama uvjerala se da neka od njih mogu dovesti do “vrućih” ustaških bjegunaca.⁴⁴ Sljedeći dan gđa Stern je u Riccioneu razgovarala s četnikom Novakovićem. I od njega je tražila informacije o ustašama.⁴⁵

Zürich

Nakon što od Novakovića nisu dobili nikakve korisne podatke, gđa Stern i Scott pošli su u Zürich potražiti dr. Davida Karlovića, nekadašnjeg Pavelićeva suradnika, a zatim disidenta.⁴⁶ Karlović je s njima razgovarao 20. srpnja 1945. te im je navodno dao podatke o boravištu mnogih ustaša u tom gradu, ali i o čelnicima HSS-a.⁴⁷

O Anti Paveliću gđa Stern je saznala da se nalazi u Turnhoheu u Austriji te da bi ga se moglo slijediti. S njime su vjerojatno Erih Lisak, Ico Kirin i Pavelićev tjelohranitelj Makar. Također je saznala da se u okolici Innsbrucka kriju Kvaternik otac [Slavko] i sin [Eugen Dido] te da bi osobito Eugena Didu trebalo uhititi. Saznala je i to da se dr. [Nikola] Rušinović nalazi u izbjegličkom logoru u Salzburgu, što je kod nje pobudilo veliko zanimanje, jer ga je iz Zagreba poznavala kao liječnika i nadala se da bi od njega mogla dobiti mnogo korisnih podataka.⁴⁸

⁴³ O prilikama u logoru Fermo i o aktivnostima hrvatskih izbjeglica u njemu vidi Karlo MIRTH, *Život u emigraciji*, Zagreb 2003.

⁴⁴ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 4., br. 10.

⁴⁵ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 4., br. 11.

⁴⁶ Za kratke biografije Karlovića i drugih ustaških dužnosnika spomenutih u ovim izvještajima, najčešće samo prezimenom, mogu se naći u *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 1997. Karlović se razišao s Pavelićem nakon potpisivanja Rimskih ugovora.

⁴⁷ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 5., br. 12, a)-c).

⁴⁸ Marion H. Scott, 25. srpnja 1945., str. 6., br. 13, a)-c). Rušinović je bio diplomat NDH u njezinu poslanstvu u Rimu, zadužen za komuniciranje s vatikanskim Državnim tajništvom, a zatim je obnašao i druge diplomatske poslove. U poznoj životnoj dobi objavio je svoja sjećanja, koja mogu biti zanimljiva kao popratna objašnjenja nekih njegovih iskustava u diplomatskoj službi. Vidi Nikola RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb 1996. Prema Rušinovićevu pripovijedanju, on tada nije bio ni blizu Salzburga, nego u Bavarskoj u mjestancu Rottach na Tegernsee. *Isto*, 191. i dalje.

Povratak u Bolognu

Scott i gđa Stern vratili su se u Bolognu 21. srpnja 1945., nakon čega je Scott napisao izvještaj o prethodno navedenim događajima. Izvještaju je bio priložen i "Prijedlog za daljnje djelovanje", u kojem se u prvoj točki sugerira da neko službeno savezničko tijelo uspostavi vezu s maršalom Titom kako bi ga se obavijestilo da "poduzimamo posebne napore putem intenzivnih izvida kako bismo s njima [s Titovim službama] surađivali tako što ćemo locirati moguće sve odbjege ustaške dužnosnike, osobito Pavelića i njegove suradnike".⁴⁹ Scott objašnjava da se ovime željelo pokazati Titu da optužbe jugoslavenskih komunističkih vlasti o tome kako Saveznici ne žele otkriti i uhititi ustaške dužnosnike nisu točne. U drugoj točki Scott predlaže da gđa Stern i on budu dodijeljeni Vojnoj upravi Američke vojske u Austriji, po mogućnosti u Salzburgu. Drugi prilog izvještaju je popis dvadesetak visokih ustaških dužnosnika čija je lokacija poznata, a među njima je naveden i Ante Pavelić.

Tijekom poduzetih putovanja koja su trajala manje od mjesec dana gđa Stern nije prikupila osobito važne podatke. Najvažniji su bili oni koji su informirali o izbjegličkim logorima u sjevernoj Italiji i nekim važnijim ustašama koji su se u tim logorima nalazili. Ove podatke prikupila je zlorabeći povjerenje ljudi u nevolji, čitajući pisma koja su joj oni predali, nadajući se da će ih ona dostaviti njihovim bližnjima. Satnik Scott i gđa Stern očito su bili iznimno motivirani da uhite ustaške dužnosnike pa su, ne čekajući službeni premještaj u Američku vojnu upravu u Austriji, dobrovoljno otišli u tu zemlju.⁵⁰

Ne znam jesu li Scott i gđa Stern dobili dopuštenje da odu u Austriju tražiti Pavelića i druge ustaše,⁵¹ iako se iz dostupne dokumentacije čini da nisu, vjerojatno zato što su tamo djelovale druge osobe zadužene za isti posao, o čemu imamo pokazatelje. Viši agent iz Savezničkoga zapovjedništva Područje Rima, Gono Moreno, već je 8. kolovoza 1945. poslao upit Kontraobavještajnoj službi (Counter Intelligence Corps, CIC) da ispituju je li Pavelić u Rimu, je li možda u Zavodu sv. Jeronima. Ako se otkrije da se nalazi u Rimu, naredio je njegovo uhićenje.⁵² Kontraobavještajac Harry J. Murphy odgovorio je na ovaj upit 25. kolovoza 1945., šaljući novinski članak o tome da je Pavelić dan ranije uhićen u Austriji i čeka izručenje Jugoslaviji. Agent je na temelju ovoga preporučio da se slučaj Pavelić smatra zatvorenim.⁵³

Da je Austrija u tom razdoblju bila stjecište raznih obavještajnih službi, ne samo američkih, nego i jugoslavenske Ozne, svjedoči memorandum "Djelatnost ustaša u pokrajini Salzburg" (Ustasha Activity in Land Salzburg) koji su

⁴⁹ Ustasha Project, RG319, Box 62, Marion H. Scott AFHQ, 26. srpnja 1945.

⁵⁰ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Pukovnik Earle B. Nichol, 5. kolovoza 1945.

⁵¹ Earle B. Nichols je prenio njihovu želju potpukovniku J. A. Crowleyju 5. kolovoza 1945., NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Fugitive Ustasha officials.

⁵² NA, 319, Entry 134 B, box 173.

⁵³ NA, 319, Entry 134 B, box 173, 26. kolovoza 1945. i memorandum "Pavelić, Ante" od 25. kolovoza 1945.

2. listopada 1945. sastavili agenti američkog Kontraobavještajnog zbora John P. Gatsos i George Milovanovich, koji su djelovali u njegovu odjeljenju u Salzburgu. U memorandumu se tvrdi da je Salzburg središte ustaških djelatnosti u američkoj okupacijskoj zoni Austrije, što su zaključili na temelju podataka iz "izvora jugoslavenskog informatora". Također su bili uvjereni da su sve ustaše obuhvaćene Uputom o denacifikaciji od 3. kolovoza 1945. godine.⁵⁴ Od ustaških aktivnosti spominje se samo Hrvatski Crveni križ koji vodi katolički svećenik [Vilim] Cecelja. Preko te ustanove navodno se dobivaju krivotvoreni osobni dokumenti i dozvole za putovanje. Hrvati s ovim dokumentima više nisu vezani za iseljeničke logore i mogu se slobodno kretati. Amerikanci su 29. kolovoza 1945. u logoru Lehen uhitili 37 ustaških časnika i dužnosnika.⁵⁵ Američki agenti preporučili su da se ovakva akcija provede i u drugim američkim, ali i britanskim logorima.

U svemu ovome ne spominje se gđa Stern, niti u dokumentima nalazimo neka nova otkrića o ustašama kojima bi se američki obavještajci mogli pohvaliti. Tek je 21. svibnja 1946. specijalni agent američkog Kontraobavještajnog zbora u Beču, Saul Kasdan, prenio obavijest povjerljive osobe da je u hotelu "Traube" u St. Gilgen čuo nekog "Balika" (vjerojatno Balića) koji tvrdi da je Pavelić "dobro".⁵⁶ S druge strane, već u svibnju 1946. širile su se glasine da se Pavelić nalazi u Rimu pod zaštitom Vatikana i da često razgovara s msgr. Montinijem.⁵⁷

Od ostale nedavno deklasificirane američke građe treba spomenuti memorandum "Ustasha" koji je 25. lipnja 1946. sastavio Henry Mosauer, dužnosnik pri američkim snagama u Austriji. Mosauer je u memorandum uključio i podatke koje je očito preuzeo od već tada obilne srpske promidžbe, primjerice i onu da je u jasenovačkom logoru postojala peć za kremiranje. U vezi s činjenicom da su Amerikanci prestali Jugoslaviji izručivati osobe iz iseljeničkih logora, zbog toga jer nisu vjerovali da će im biti osigurana pravedna suđenja, Mosauer je preporučio temeljitu potragu za ustašama koji se možda i dalje

⁵⁴ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, str. 1. Taj "jugoslavenski informator" vjerojatno je bila Ozna, jer postoje pokazatelji da su se američki i britanski agenti služili njihovim informacijama. Tako su Radomir Žarić i Predrag Ristić 4. srpnja 1945. uputili potpukovniku Stephensu u Salzburgu popis "ratnih zločinaca", većinom Srba, među kojima su patrijarh Srpske pravoslavne crkve Gavriilo Dožić i episkop Nikola Velimirović, s njihovim boravištima. Ustasha Project, RG319, Box 62, Žarić i Ristić Stephensu, Salzburg, July 4, 1945. Takvih je "popisa" nedvojbeno bilo još. Vjerojatno je i studija na devet stranica "The Ustasha Development?" Oznin "proizvod", što se vidi i po lošem engleskom jeziku. U tom dokumentu također se spominju ugledniji ustaše po raznim logorima.

⁵⁵ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, str. 2, donosi popis uhićenih, zajedno s trojicom kasnije uhićenih u logoru Gilgen (Mehmed Alajbegović, Ante Matasić i Ivan Bulić).

⁵⁶ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Ustasha activities in St. Gilgen, Vienna City, 21. svibnja 1946. Prema kronologiji Višnje Pavelić, Pavelić je u to vrijeme bio u Austriji u Američkoj zoni, a njegova je obitelj boravila i u Gilgen, V. PAVELIĆ, "Krunoslav Draganović mog otca je namjeravao izručiti Titu!", 2.

⁵⁷ NA, 319, Entry 134 B, box 173, Pro-memoria, 10. svibnja 1946. Montini je kasnije postao papa i uzeo je ime Pavao VI.

nalaze u Austriji, kao i da se jugoslavenskim vlastima predaju popisi ustaša, kako bi one mogle zahtijevati njihovo izručenje putem Komisije za izručenje (Extradition Board). Mosauer je također preporučio da ta Komisija i State Department odobre izručenje ustaša Jugoslaviji bez traženja dodatnih dokaza o njihovoj krivnji.⁵⁸ Iz memoranduma koji je sastavio Mosauer očita je njegova naklonjenost jugoslavenskim komunističkim vlastima i antagonizam prema izbjeglim Hrvatima. U svakom slučaju, ovime se potvrđuje kasnija tvrdnja Franje Tuđmana da ustaški logor Jasenovac u vrijeme rata uopće nije bio istican kao osobito okrutno mjesto istrebljenja Srba i Židova. Tek se nakon rata počelo uvećavati broj žrtava stradalih u tom logoru i uzdizati to mjesto ljudskog stradanja na status simbola “genocidnosti” hrvatskog naroda.⁵⁹ No iz ovog se dokumenta može naslutiti da je motiv uvećavanja jasenovačkih žrtava imao za cilj uvjeriti Saveznike da ustaše, kao brutalne ratne zločince, treba izručiti Jugoslaviji.

Firenza

Nisu, dakako, samo Scott i gđa Stern tražili Pavelića. Razne američke vojne službe radile su na tom zadatku,⁶⁰ vjerojatno i zbog pritiska novih jugoslavenskih vlasti.⁶¹ Početkom siječnja 1947. američko veleposlanstvo, vjerojatno ono u Rimu, uputilo je brzojav pukovniku Smithu da se Pavelić služi prezimenima “Brodic” i “Dasovic”. Osim toga, raspolaže se sigurnim podacima da je Pavelić 15. prosinca 1946. bio u Zavodu sv. Jeronima, kao i da je imao plastičnu operaciju.⁶² No satnik Robert M. Stuart odgovorio je da nije sigurno da je Pavelić

⁵⁸ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Henry Mosauerov memorandum “Ustasha” od 25. lipnja 1946. Šef kojemu je memorandum bio upućen olovkom je vlastoručno napisao: “Mosauer, submit individual cases” (“Mosauere, dostavi pojedinačne slučajeve”), pa bi se moglo zaključiti da je bio nezadovoljan Mosauerovim uopćavanjima.

⁵⁹ Franjo TUĐMAN, *Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*, Zagreb 1990., 107.–154. O srpskoj i o propagandi Srpske pravoslavne crkve tijekom Drugoga svjetskog rata vidjeti: Jure KRIŠTO, “Protukatolička propaganda Srpske pravoslavne crkve tijekom Drugoga svjetskog rata”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, sv. 2., Zagreb 2000., 521.–536.; J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 150.–164.

⁶⁰ NA, 319, Entry 134 B, box 173, Apprehension of Croat Quislings, 5. srpnja 1945.

⁶¹ NA, Ustasha Project, RG319, Box 62, Radomir Žarić i Predrag Ristić potpukovniku Stephensu 4. srpnja 1945. šalju popis “ratnih zločinaca”.

⁶² NA, 319, Entry 134 B, box 173, Telegram received. Višnja Pavelić u spomenutom članku (“Krunoslav Draganović mog oca je namjeravao izručiti Titu!”, 3.–4.) odlučno odbacuje takve tvrdnje, jer je Pavelić u Rimu bio najprije smješten u predjelu Monte Mario, zatim premješten u predio Trastevere u zgradu koja je pripadala eksteritorijalnom području (Vatikanska Država), zatim se preselio u podrumski stan u obližnjoj zgradi koji se nalazio na eksteritorijalnom području, ali nije ovisio o eksteritorijalnoj upravi. Nakon toga Pavelić se odselio u Castelgandolfo pokraj Rima, gdje je imao akutni napadaj slijepog crijeva i gdje je operiran. Tamo je zasigurno bio krajem 1947., jer se 1. prosinca te godine pismom javio svojoj obitelji. Kratko nakon toga bio je premješten u okolici Napulja, gdje su mu njegovi talijanski ortaci omogućili proslaviti Božić s obitelji. Sve te tvrdnje, dakako, ne isključuju Pavelićevo kontaktiranje s važnim ljudima među hrvatskim izbjeglicama, uključujući i dr. Draganovića, niti mogućnost da se 15. prosinca

u Rimu.⁶³ Veliku pomutnju unio je članak koji je 7. studenoga 1946. objavio *L'Illustré* iz Lausanne. Članak je potpisao Didier de Rousillion koji je u njemu naveo da je razgovarao s Pavelićem.⁶⁴ Razgovor je navodno vođen u jednom hotelu u Grazu u prisutnosti dvojice američkih dužnosnika. Pavelić je tada izjavio da je savez sa svim zapadnim zemljama dobar, što nije slučaj sa Sovjetskim Savezom. Čini se, ipak, da je ovaj članak bio samo jedna od spletki novoga "hladnoga rata", jer nije bilo sigurno da spomenuti novinar uopće postoji. Zato su američki specijalni agenti zaključili da spomenuti razgovor uopće nije bio održan. Agenti su dobro uočili da je glavna poruka članka da se Amerikanci služe Pavelićem, ali im nije palo na pamet da je članak možda podmetnula jugoslavenska Ozna.⁶⁵

Već spominjani specijalni agent Gowen potrudio se 22. siječnja 1947. napisati poduži memorandum o Pavelićevu skrivanju, kojemu je priložio negativne fotografije dijela grada u kojem je tvrdio da se Pavelić krije, kao i vlastiti nacrt. Gowen je tvrdio da se Pavelić skriva u kompleksu zgrada opasanim zidom na području brdašca Aventino, s lijeve strane Tibera, uz ulicu Lungotevere Aventino.⁶⁶ Zaključio je da bi najbolje mjesto za skrivanje bio dominikanski samostan Santa Sabina, ali to su samo pretpostavke. Agent zapravo nije imao nikakvih točnih informacija te je zdvojno zaključio da je teško nagovoriti Hrvate na suradnju i da bi jedino rješenje bilo "pritisnuti" Draganovića, što bi eventualno dovelo do Pavelića.⁶⁷

1946. pojavio u Zavodu sv. Jeronima, ali je to malo vjerojatno kad se uzme u obzir sveprisutnost savezničkih i jugoslavenskih tragača za hrvatskim "ratnim zločincima". Vezano za Pavelićevu operaciju slijepog crijeva, treba istaknuti da su američki specijalni agenti Louis S. Caniglia i William E. W. Gowen u izvještaju od 12. rujna 1947. javili o toj operaciji, iako nisu znali gdje se Pavelić nalazi (vidjeti: <http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/pavelic/ap0027.html>). S druge strane, otprilike u isto vrijeme drugi američki agenti javljali su da je Pavelić već otputovao u Argentinu.

⁶³ NA, 319, Entry 134 B, box 173, 25. veljače 1947.

⁶⁴ Naslov članka je "Quelques minutes avec Ante Pavelic" (Nekoliko minuta s Antom Pavelićem). Navodni pisac objavio je 20. studenoga i članak i u rimskom *La Tribuna del Popolo* pod naslovom "Ante Pavelic attende di marciare su Belgrado" (Ante Pavelić čeka marš na Beograd).

⁶⁵ George A. Zappala i William E. W. Gowen, memorandum "Ante Pavelic, Article in *L'Illustré* of Lausanne", 17. siječnja 1947. Priložen je i prijepis članka na francuskom.

⁶⁶ NA, 319, Entry 134 B, box 173, William E. W. Gowen, memorandum "Pavelic, dr. Ante", 22. siječnja 1947. Riječ je o dokumentu od tri strojem pisane stranice s priložima, među kojima i Pavelićeva slika u vojničkoj odori i s legendom na ćirilici. Višnja Pavelić tvrdi da joj se otac krije u tom području, ali na desnoj obali Tibera, no nije poznato je li to bilo u istom razdoblju kada to spominje američki agent.

⁶⁷ William E. W. Gowen, memorandum "Pavelic, dr. Ante", br. 8. Drugi specijalni agent Robert Clayton Mudd u memorandumu "Present Whereabouts and Past Background of Ante Pavelic, Croat Quisling" od 30. siječnja 1947. tvrdi da se Pavelić nalazi u nekom koledžu u Via Giacomo Belli koji uživa potpunu eksteritorijalnost. I on samo obećava da će se truditi pronaći Pavelića i njegovu obitelj kako bi bio izručen Titu, čime bi navodno prestala Titova promidžba da ga Amerikanci štite (NA, 319, Entry 134 B, box 173). Treći, pak, agent George A. Zappala, identificirao je koledž "Pio Pontificio in Prati" te istaknuo da Pavelića traži Ozna i nudi velike svote novca za informaciju o Pavelićevu skrovištu. NA, 319, Entry 134 B, box 173, 15. ožujka 1947.

Satnika Mariona Scotta i gđu Stern ponovno susrećemo sredinom travnja 1947. I dalje su tragali za Pavelićem. Naime, 18. travnja 1947. sudjelovali su na sastanku na kojem se raspravljalo o Pavelićevu lociranju, o čemu je Scott napisao izvještaj Kontraobavještajnom odjelu Američke vojske.⁶⁸ Gđa Stern bila je jedina civilna osoba i jedina žena među sudionicima sastanka. U opširnom izvještaju, kakva je očito volio pisati, Scott započinje time da su on i gđa Stern išli u Firenzu prikupiti podatke o Paveliću. Čini se da su saznali važne informacije o Pavelićevoj obitelji. U kolovozu 1946. Pavelićeva supruga Mara Lovrenčić s djecom je jednu noć prespavala u kući jednog prijatelja u Firenzi, a zatim je otišla u Cecinu. Tvrdili su da su znali i lažna imena Pavelićeve žene (Maria Martini) i dvoje ženske djece (Marie i Clara), ali nisu dobili objašnjenje kud je nestao sin Velimir. Nisu znali ni to gdje je Pavelićeva supruga odsjela nakon dolaska u Cecinu.⁶⁹ Saznali su i da je starija kći Višnja zaručena za Vilka Pečnikara, koji se vjerojatno nalazi u Modeni ili okolici toga grada. Također izvještavaju da su Pavelić i njegova supruga 1942. kupili vilu u mjestancu Fiesole kraj Firenze i da se naknada za iznajmljivanje polaže na Marin račun.⁷⁰

Kako su obavještajni izvještaji puni rekla-kazala anegdota i neprovjerljivih informacija, tako i Scott prenosi priču Pavelićevih kućnih pomoćnica, koje su tada bile negdje na sjeveru Italije, kako bi svaki put kad bi saveznički dužnosnici locirali Pavelića, njihovo osoblje preselilo Pavelića na sigurno, za što ih je on svaki put obilno nagradio.⁷¹

⁶⁸ Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, <http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/pavelic/ap0...>

⁶⁹ Te se informacije, čini se, ne poklapaju potpuno s onima koje je nedavno iznijela Višnja Pavelić. Prema njezinu pisanju, njezin brat Velimir doveo je njihovu majku Maru u Firenzu, ali Višnja ne spominje da su ona i njezina sestra bile s majkom prije nego što se otac s krivotvorenim dokumentima prebacio iz Austrije u Italiju, također u Firenzu, ali na drugu adresu. Višnja također ne spominje da je njezina majka, kako izvještava Scott, išla u Rim u Zavod sv. Jeronima, kako bi dobila nove krivotvorene isprave, u čemu nije uspjela. Ako je to i bila istina, Višnja bi to vjerojatno zanimala, jer je željela pošto-poto dokazati da njezinu ocu nije pomogao Draganović ili bilo koja crkvena osoba. Vidi V. PAVELIĆ, "Krunoslav Draganović mog oca je namjeravao izručiti Titu!", 3.

⁷⁰ Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 6. Gđa Stern je savjetovala Scottu da u školi koju su tijekom 1930-ih pohađale Pavelićeve kćeri uzmu njihove dosjee, što je on i učinio. Tako su došli do Pavelićevog vlastoručnog potpisa. Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 7.

⁷¹ Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 8. S druge strane, ured Kontra-obavještajne službe u Rimu u memorandumu naslovljenom "Pavelić, Ante" od 28. kolovoza 1947. (NA, Ustasha Project, RG 319, box 62, br. 9), koji su potpisali specijalni agenti Louis S. Caniglia i William E. W. Gowen, a odobrio agent nadglednik Gono Morena, tvrdi, "prema vrlo pouzdanim izvorima", da su Pavelića u Austriji dva tjedna štitili Britanci. Kada je zaprijetila opasnost da se britanske snage zbog toga osramote, Pavelić je napustio njihovo sklonište, ali je nastavio boraviti u Britanskoj zoni. Na drugom mjestu tvrde da Pavelić i dalje uživa britansku zaštitu, iako ne znaju u kojoj mjeri. Isti su agenti petnaestak dana poslije izvijestili da je Pavelić oko 1. rujna 1947. u Rimu imao tešku operaciju, štoviše da misle da bi Pavelić odgovorio na pitanja na ekstrateritorijalnom području. Dokument je postavljen i na: <http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/pavelic/ap0027.html>).

Milano

Sad je uloga gđe Stern imala prednost. Ona je saznala da se negdje u Američkoj okupacijskoj zoni Austrije krije bivši Pavelićev zapovjednik mornarice, kojega je vrlo dobro poznavala prije uspostave NDH i od kojeg se nadala dobiti korisne informacije.⁷² No, prije toga, stizale su uznemirujuće vijesti da se skupina ustaša sprema iz Genove otploviti za Argentinu, ali i to da o tome sve zna Srećko Pšeničnik koji živi u Milanu. Gđa Stern bila je uvjerenjena da će od njega ili njegovih prijatelja saznati važne podatke. Gđa Stern i Scott žurno su otputovali u Milano. Tamo ih je dočekalo veliko razočaranje, jer im je voditelj Kontraobavještajnog zbora u Milanu, Ingargiola, priopćio da su osobe za koje je bila zainteresirana gđa Stern prije dvadesetak dana iz Genove otplovile za Argentinu.⁷³

Scott je bio svjestan da svojim izvještajem ne nudi ništa osobito i pokušao je uvjeriti primatelja da informator gđe Stern, ujedno nekadašnji Pavelićev prijatelj, daje vrlo dobre informacije i da će se to i nastaviti, što bi moglo dovesti do Pavelića za kojeg vjeruju da se, zajedno s obitelji, još uvijek nalazi u Italiji. Scott je nudio svoje usluge i ubuduće, i to bez očekivanja nagrade, iako je morao javiti da gđa Stern 19. travnja 1947. odlazi u London. Tamo se željela raspitati o mogućnosti svoga odlaska u Sjedinjene Američke Države, ali je izrazila spremnost da se žurno vrati ako bude potrebna američkom Kontraobavještajnom zboru u Europi. Mogla bi se, navodi Scott, vratiti u Trst gdje je nekad boravila i gdje ima mnogo prijatelja.⁷⁴ Ingargiola, voditelj američkoga Kontraobavještajnog zbora u Milanu, javio je svome pretpostavljenom da je gđa Stern 18. travnja 1947. zaista otputovala za London, gdje će pripremiti svoj odlazak za Ameriku. Agent nije propustio napomenuti da je gđa Stern izrazila spremnost vratiti se u Italiju ako bi se njezin odlazak u Ameriku produžio. Ingargiola je istaknuo da su usluge gđe Stern završile, jer su njezini korisni kontakti i sami otputovali u Južnu Ameriku. Stječe se dojam da nadstojnik Kontraobavještajnog zbora u Milanu nije bio zadovoljan rezultatima napora gđe Stern.⁷⁵

⁷² Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 9.

⁷³ Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 10. Nasuprot ovome, povjesničar Tvrtko Jakovina uvjeren je u nešto drugo. Na pitanje "No, prema raspoloživim dokumentima, Britanci su mogli uhititi Pavelića još u Genovi, pri prvom pokušaju ukrcavanja na brod, ali su ga propustili?" odgovara: "Da mu se nešto dogodilo, bila bi to neugodna činjenica i za Katoličku crkvu i sve one uključene u njegovo skrivanje u Austriji i Italiji", D. IVANKOVIĆ, Z. MILINOVIĆ, "Zapadu je trebala Pavelićeva špijunska mreža u Jugoslaviji". Zanimljivo je, međutim, da su se sličnim riječima izrazili američki agenti Louis S. Caniglia i William E. W. Gowen u izvještaju od 12. rujna 1947., navodeći da bi Pavelićevo izručenje (pretpostavlja se Jugoslaviji) nanijelo "strašan udarac Rimokatoličkoj crkvi", jer je "njegov sadašnji položaj vrlo kompromitirajući Vatikanu" (<http://www.jerusalim.org/cd/biblioteka/pavelicpapers/pavelic/ap0027.html>). Upravo zbog te rečenice taj je dokument najviše citiran u raznim publikacijama i upotrebljavan kao "dokaz" za Draganovićeve kompromitirajuće aktivnosti i za suradnju s Vatikanom.

⁷⁴ Scott nadstojniku Odsjeka za Kontrašpijunažu, br. 11.-14.

⁷⁵ NA, 319, Entry 134 B, box 173, Ingargiola šefu Kontraobavještajne službe, 21. travnja 1947.

Heda Stern vjerojatno je otišla u Ameriku, no nisam mogao saznati koja je bila njezina daljnja sudbina.⁷⁶ Američki obavještajci, pak, nastavili su loviti Pavelića, ali njihove informacije “obično pouzdanog izvora” nisu bile mnogo bolje od prepričavanja glasina u polumračnim kavanama.⁷⁷ No, Amerikanci su usput dobivali i druge podatke, primjerice o umiješanosti predstavnika Ozne u ilegalnu trgovinu i promidžbene djelatnosti. Tako su saznali da je Viktor Kučan, zapovjednik Obalne straže, s prebivalištem u Splitu, glavni ilegalni trgovac oružjem, žitom i uljem, a student Giuseppe Petek (25) Oznin propagandist. Dušan Račić (27), komunist i sin Puniše Račića, atentatora na hrvatske parlamentarce, živi u prognaničkom logoru Trani, odakle redovito šalje obavještajne izvještaje jugoslavenskim vlastima.⁷⁸ Više je nego zanimljivo da je na još jedan besmisleni izvještaj o Pavelićevu skloništu voditelj američkoga Kontraobavještajnog zbora svojeručno napisao: “New instructions ‘Hands off’, Source JN Greene & Lt. Col. Hartman, 14 July 1947.”⁷⁹ Iako takva uputa daje naslutiti da je Amerikancima Pavelić trebao radi aktivnosti vezanih za “hladni rat”,⁸⁰ čini mi se da je ona zapravo posljedica nove američke politike prema onim raseljenim osobama (Displaced Persons, DP) čije izručenje traže strane vlasti, koja se sastojala u tome da takva pitanja trebaju rješavati talijanske vlasti.⁸¹ Ako su osobe koje traže jugoslavenske vlasti odgovornost talijanskih vlasti, logično je da i glede Pavelića za američke službe vrijedi politika “Hands off”.

Zaključak

Iako je dostupnost novih dokumenata iz američkih arhiva o potrazi za poglavnikom Antom Pavelićem pobudila radoznalost ne samo hrvatskih nego, još i više, nekih inozemnih znatiželjnika, njihova detaljna raščlamba izaziva razočaranje. Vojni i drugi američki tajni agenti lutali su od glasina, preko prisluškivanih razgovora do neutemeljenih pretpostavki. Usprkos slabašnim rezultatima agenti su uvjerali svoje pretpostavljene da su na dobrom tragu i da im samo malo nedostaje do potpunoga uspjeha.

Za hrvatske povjesničare i druge znatiželjнике može biti zanimljivo to da je zagrebačka Židovka Heda Stern također sudjelovala u traganju za Pavelićem. Imala je dobre preduvjete za postizanje željenoga cilja: hrvatski joj je bio materinski jezik, poznavala je mnoge ugledne Hrvate, uključujući i ustaške

⁷⁶ U Sjedinjenim Američkim Državama ima mnogo Heda Stern.

⁷⁷ Tako se, primjerice, jedna od Pavelićevih kćeri naziva “Cecina”, očito pobrkana s mjestom u kojemu se s majkom navodno skrivala.

⁷⁸ NA, 319, Entry 134 B, box 173, Loouis S. Caniglia, “OZNA Leaders Engaged in Illegal Traffic and Propaganda”, 7. lipnja 1947.

⁷⁹ “Nove upute ‘Ne dirati’, Izvor JN Greene & potpukovnik Hartman, 14. srpnja 1947.”, NA, 319, Entry 134 B, box 173, 7. srpnja 1947.

⁸⁰ Takvu mogućnost dopušta i Guy Walters. Vidi D. MANDIĆ “Pavelića su štitili Saveznici”.

⁸¹ NA, 319, Entry 134 B, box 173, J. N. Greene, Jr J. W. Jones, “Excellency”, Rim, 25. srpnja 1947.

dužnosnike koji su tada bili izbjeglice u Italiji, te je bila poznata kao supruga uglednoga zagrebačkog industrijalca. Na temelju ovoga stekla je povjerenje mnogih koji su joj povjeravali svoja pisma, koje je ona iskorištavala za dobivanje novih podataka. Uza sve to, nije bila nimalo uspješnija u lociranju Pavelića. Ta činjenica baca novo svjetlo i na izvještaje drugih savezničkih agenata koji su ostavili svoja svjedočanstva. Ako gospođa Stern s takvim preduvjetima nije bila uspješna u obavljanju te zadaće, još su manje uspješni mogli biti oni koji tih dispozicija nisu imali. Stoga su navedeni dokumenti, unatoč trijumfalizmu nekih novinara i publicista, slab oslonac za historiografska zaključivanja.

SUMMARY

HEDA STERN AND THE HUNT FOR ANTE PAVELIĆ

Since a number of documents concerning the espionage activities of American intelligence officers immediately following the end of the Second World War has started to come to light, in Croatia these documents have raised the hope of some journalists that some more can be known about the hiding of Ustaša chief Ante Pavelić and about those who helped him. But they missed something in these documents that could in fact be interesting to the Croatian public, and that is that Heda Stern, a Jewish woman from Zagreb, contributed to the search for Pavelić and his hiding place. Pavelić's daughter Višnja also recently decided to offer her version of the truth concerning how her father hid in Austria and Italy and how he escaped to Argentina. In this work I attempted to compare Višnja's information with that offered in the espionage reports of Heda Stern. After a detailed analysis of the documents made available recently, this author is not keen on their contents. Military and other American secret agents wandered from rumors through eavesdropped conversations to unfounded assumptions. Despite thin results, the agents convinced their superiors that they were on the right track and that they were close to success. Heda Stern was no more successful than other agents, even though she had excellent qualifications to achieve the desired result: Croatian was her mother tongue, she knew many prominent Croats, including Ustaša officials, who at the time were escapees in Italy, and was the well-known wife of a Zagreb industrialist. On the basis of these predispositions she earned the trust of many who entrusted their correspondence to her, which she utilized to gain new information. This fact also sheds new light on the reports of other Allied agents who left their testimonies. If Heda Stern with such qualifications was unsuccessful in accomplishing this task, then those with fewer qualifications were even less likely to be successful. As a result, these documents, despite the triumphalism of some journalists and publicists, are a weak basis for historiographical conclusions.

Key words: Heda Stern, Ante Pavelić, espionage, Allies, Ustaša, refugee camps, communists, extradition, Yugoslavia.